

PREFERINȚE, OPȚIUNI DE LECTURĂ ȘI SOCIETATE (TRANSILVANIA ANILOR 1850-1900)*

ANCA-MARIA POP

Biblioteca Județeană „Octavian Goga” Cluj

anca.pop@bjc.ro

ABSTRACT: In the Transylvanian society of the second part of the 19 century, the rural population represented 80% and the illiteracy rate was more than 70%, predominantly feminine. The projects with a real impact on the evolution of literacy and on the educational level were not necessarily organized by the authorities, but often by (inside communities) the priest and the primary school teacher, or by some associations like the Transylvanian Association for Romanian Literature and the Culture of the Romanian People (ASTRA). The Romanian book production was very strongly tied to the activity of this organization. This paper shows a repertory with almost 1000 titles, whose taxonomy offers readers an idea about mass characteristics about literary taste and social environment. It also, analyzes the motivation and the context of reading. We also approach the idea that the analphabetism determined people, voluntary or not, to memorize a lot of texts, like: prayers, popular legends, myths, poetries, even novels. The books whose content was known and *consumed* orally are hard to be quantified, but they are important for the influence they had on the mentalities. Also, on that time, people lived differently, communities being united; they organized meetings for reading in places like: church, at home or in a central place. This research argues the indubitable relation established between the literary productions and consumption, on one side, and the image of the society and even the economic stage, on the other side.

KEYWORDS: literary taste, books, publications, rural society, ASTRA, literacy

Pornind de la tabloul general al lecturii, studiul de față încearcă să ofere imaginea unei lumi pe fundamentul căreia s-a construit societatea românească contemporană, lume în care scopul de a fi uniți prin limbă, cultură a fost o prioritate în împlinirea existenței sale.

Din studiul tipologiei și circulației cărților desprindem câteva noțiuni, idei despre lectură - în directă relație cu specificul societății rurale

transilvănene a celei de-a doua jumătăți de secol XIX. Dorința de publicare în limba română a venit dinspre public. Apoi, luând în considerare faptul că aceasta s-a manifestat din perioada unificării naționale, a așa numitei modernități, se poate afirma, fără îndoială, faptul că, publicațiile în limba maternă au fost mijloace puternice în efortul de împărtășire a valorilor naționale în toate zonele locuite de români. În afară de a fi o cronică a

* Idei din acest studiu au fost publicate în: „Literary consumption and society (the second part of 19th century)”, în *Connectin innovation, education and economics*, editori Lorina Culin, Ioan Hosu (Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2022), 229-236.

timpului, ideea de carte este exprimată în acest material sub forma percepției și înțelegerii acesteia de către publicul rural, la care ne raportăm.

Actul lecturii și consumul de carte

Nobilă preocupare, actul lecturii nu poate fi analizat decât diferențiat în funcție de mediul de viață, grupuri socio-profesionale, demografice, religioase. Tipologia (de conținut) a cărților, broșurilor, foilor populare, calendarelor care au circulat în mediul sătesc transilvănean în perioada anilor 1850-1900 oferă istoriei șansa de a forma o imagine asupra tabloului bogat, complex, al gustului pentru lectură în lumea rurală ardeleană. Cărțile denotă nevoile, gusturile, oportunitățile de lectură – în sens reversibil, influențându-se într-o mișcare permanentă de cerere - ofertă. Consumul de carte al unei nișe exprimă mesaje complexe sau caracteristici ale unei etape din existența poporului, fiind „o reconstituire cel puțin parțială a universului spiritual și mental al societății românești”.¹ În consonanță cu această idee, scriitorul Alberto Manguel susține că preferințele de lectură își lasă, indubitabil, amprenta asupra firii umane, iar gustul literar caracterizează persoana (în extensie masele) într-un fel anume și, în sens mai larg, îl transpune într-o tipologie sau alta, conform sintagmei de „citor simbolic”: „Asocierea dintre cărți și cititorii lor nu seamănă cu nicio alta dintre obiecte și cei ce le folosesc [...] Simpla posesiune a acestora implică un anumit statut social și o anume bogăție intelectuală”.²

Pot fi decelate mai multe variabile de care se impune să ținem cont în definirea înclinației poporului spre lectură.

În primul rând, *modul de difuzare a cărții*, facilitatea de a procura cartea spre a o citi sau asculta în contexte precum: familia, situație în care

deseori citea o singură persoană fie din cauza analfabetismului, fie datorită cutumei; la biserică sau în școală dacă lectura era ghidată de către membri ai corpului parohial precum diacul, sau diaconul.

Motivația lectorilor de a (re)citi sau povesti o carte, un fragment, a fost diferită. Un context de citire poate fi generat de plăcerea provocată de actul lecturii în sine, dar mai ales de utilitatea informațiilor astfel obținute aplicabile în viața practică a oamenilor simpli, de curiozitatea cititorului de a afla lucruri noi din domenii precum istorie, geografie etc.

Accesibilitatea lingvistică și semantică a cărții (încurajarea publicării în limba română, într-o formă simplă și plăcută, măbind impactul carte – societate), a făcut parte din militantismul pentru alfabetizarea maselor.

Nu în ultimul rând, trebuie să ținem cont de *chestiuni domestice de organizare* (timpul care, într-o familie, adulții consideră că poate fi alocat cititului). În realitatea lumii rurale, date fiind nevoile de muncă în gospodărie, dorința și mai ales posibilitatea membrilor acesteia de a învăța să scrie, să citească sau să urmeze o formă de învățământ nu reprezenta o regulă, ci o reală oportunitate.

Alcătuire taxonomică a colecției bibliotecii rurale

Cercetarea propriu-zisă demarează cu studiul publicațiilor destinate mediului rural. Parcurgând revista „Transilvania: organ al ASTREI” (anii 1868-1900), calendare, cărți de sinteză, procesele verbale ale Asociației Transilvănene pentru Literatura și Cultura Poporului Român, au fost extrase toate acele titluri de cărți, broșuri, reviste, publicate pentru mediul „rural și distribuite în bibliotecile rurale, populare sau dăruite cu ocazia

¹ Doru Radosav, *Carte și societate în Nord-Vestul Transilvaniei (sec. XVII - XIX)* (Oradea: Fundația Culturală Cele Trei Crișuri, 1995), 241.

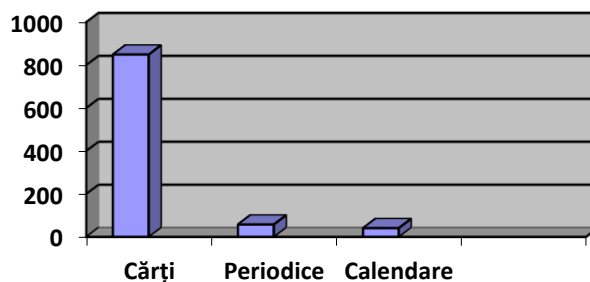
² Alberto Manguel, *Istoria lecturii* (București: Nemira, 2011), 251-252.

prelegerilor și conferințelor sătești. De asemenea, au fost adăugate titlurile la care scriitorii epocii fac referință ca existând în diverse spații rurale, studiate în contexte diverse: în căminul familial, în biserică la orele de lectură, în bibliotecile sătești, împrumutate de către învățător, diacon sau preot.³

Cărțile în sine, publicate și consumate reprezintă eșantionul care evidențiază cel mai clar aria de interes livresc a sătenilor români transilvăneni în a doua jumătate de secol XIX. Pe măsura alcătuirii fondului de carte, taxonomia a fost aranjată în 10 categorii. Cele editate de mai multe ori au fost trecute o singură dată. Cercetarea cuprinde titlurile de cărți (predominante), ziare și reviste (în total de aproape 1000), care au circulat în mediul rural, cu o frecvență mai mare sau mai mică. Acestea s-au publicat și au fost oferite lumii pentru a contribui la culturalizarea maselor în perioada premergătoare anului 1900 și au circulat automat și ulterior, mai ales în prima parte a secolului al XX-lea. Multe dintre ele, deducem din contextul publicării sau chiar din titlu, au fost scrise în mod special pentru săteni sau adaptate, având un limbaj mai simplu, mai accesibil și privind preocupările lor curente.

În funcție de tipul documentului, cele 948 de scrieri (graficul 1) rezultate din studiu au fost împărțite astfel: cărți – 849 titluri, (graficul 2) și calendare – 41 de titluri, periodice (foi populare, ziare) – 58 titluri.

³ Repertoriul a fost constituit prin însumarea și distribuirea pe conținut a titlurilor, culese din următoarele surse: revista *Transilvania: organ al ASTREI*, Tiparul Römer & Kamner, Brașov, 1868-1878, apoi apărând la Tiparul Tipografiei Arhidieceșane, Sibiu, 1881-1900; „Pentru cultura din Maramurăș”, *Gazeta Transilvaniei*, LXXXV, nr. 168, 1912: 3 - articol cu referire la biblioteca din satul Ieud și din volumele: Nicolae Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I, (București: Enciclopedică Română, 1938); vol. II (București: Fundația pentru Literatură și Artă „Regele

Graficul 1: Distribuția publicațiilor după formă (849 cărți, 58 periodice, 41 calendare)

Au predominat publicațiile de tipul carte, urmate de periodice și calendare. Periodicele însumează foile populare, uneori reprezentând prelegerile populare, primele ziare, gazete, cu apariții regulate, dar care adesea s-au oprit la câteva numere. Exemplificăm cu: *Foia poporului*, ilustrată, Sibiu, 1897, apariție săptămânală; *Foia învățătorilor poporului*, tradus din limba maghiară, Editura Ministerului Maghiar, apariție săptămânală; *Foișoară pentru răspândirea cunoștințelor folositoare și a iubirii de carte între popor*, redactor Gr. Sima lui Ioanu, Sibiu, Tipografia lui W. Krafft; *Gardistulu civicu*, foaie populară, redactor S. Ștefănescu, Galați, apariție bisăptămânală; *Higiena și școala: foaie pentru sănătate, morbi, educațiune și instrucțiune*; *Gura satului: foaie umoristică populară cu ilustrații, caricaturi*, redactori Iosif Pușcariu, Mircea B. Stănescu, Arad, apariție săptămânală; *Rândunica: revistă literar-beletristică pentru familii*, redactor Silvestru Moldovanu, Sibiu, din 1894; *Stelutia:*

Carol II, 1974); Valeriu Leu, *Cartea și lumea rurală în Banat: 1700-1830* (Reșița: Banatica, 1996); Pamfil Matei, *Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român (ASTRA) și rolul ei în cultura națională: 1861-1950* (Cluj-Napoca: Dacia, 1986); Emanoil Bucuța, *Cartea satului* (București: Fundația Culturală Regală „Principele Carol”, 1936), teza de doctorat: Lucia Turc, *Biblioteci românești din Transilvania în a doua jumătate a secolului XIX - începutul secolului XX (1850 - 1918)*, 115 - 116.

foaie pentru poporul român de la țară, apariție bilunară, redactor și preot paroh Simion Cobilanschi.

Calendarele adresate publicului simplu au constituit una dintre scrierile de bază în informarea acestei pătri numeroase a românilor – țărănimea. Cele mai importante subiecte abordate de calendare au fost: despre studii agrare și creșterea animalelor – găsind, ca și popor aflat înaintea perioadei de industrializare, exemple nu doar de la noi, ci și din țările mai avansate; elemente de ordin administrativ, știri de actualitate - circulația trenurilor - de mare actualitate atunci, programul poștei dinspre și înspre orașe românești și externe - Viena, Moscova, Regat, Transilvania sau Moldova; noțiuni dedicate părții feminine - despre igienă, gătit, creșterea copiilor, tradițiile și moralitatea în familie; cunoștințe astrologice după care se ghidau oamenii ca după o știință dintre cele mai fixe; previziuni meteorologice care au fost adeseori studiate după diverse semne, uneori superstiții; divertisment - glume, anecdote, bancuri, literatură ușoară. Exemplificăm cu: *Calendarul sătenilor*, București, Editura Librăriei Naționale și Editura Societății Cooperative; *Calendarul bunului econom*, cu ilustrații, Sibiu, Editura Tipografiei Iosif Drotleff & Comp., întocmit de D. Comsia și Eugenu Brote; *Calendarul oierilor*, *Calendarul săteanului*, Sibiu, Editura lui W. Krafft; *Calendarul Poporului*, Sibiu; *Predicatoriul săteanului român*; *Calendarul Aurorii*, ilustrat, Gherla, Tipografia „Aurora”; *Posnașul: unicul calendar umoristic de dincoace de Carpați, cu trimitere francată*, Sibiu, edit. W. Krafft. Importanța „călindarelor” românești a fost recunoscută și apreciată ca o valoare literară și de informare excepțională între publicațiile românești ale vremii: „avem câteva calendare excelente (luat pentru exemplu *Calendarul*

poporului aferent anului 1896 – n.n.) cum rar se găsesc la alte popoare cu mult mai înaintate”.⁴

Scriitorii de beletristică publicau în calendare ceea ce putea studia lumea simplă, multe texte din literatura vremii (Alecsandri fiind foarte îndrăgit etc.) sau istorie, geografie, însă și studii tehnico-agrare adaptate înțeleșului omului simplu.

După conținut, cărțile se împărțeau pe următoarele domenii:

I. Gospodăria rurală (87 de titluri), cu

- I.1. Agricultură (48),
- I.2. Creșterea animalelor (10),
- I.3. Noțiuni de economie (15),
- I.4. Învățăături practice (14);

II. Sănătate, igienă (38 de titluri);

III. Învățământ (154 de titluri), cu

- III.1. Pedagogie (51),
- III.2. Manuale (103);

IV. Beletristică (331 de titluri), cu

- IV.1. Literatură română cultă (166),
- IV.2. Literatură română populară, folclor (108),
- IV.3. Traduceri din literatura universală (57);

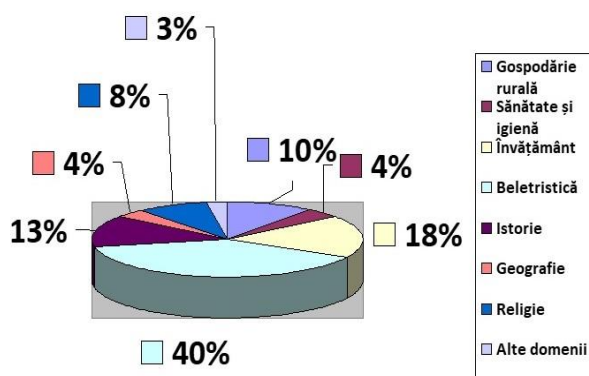
V. Istorie (114 de titluri);

VI. Geografie (34 de titluri);

VII. Religie (69 de titluri);

VIII. Altele (22 de titluri).

⁴ „Transilvania. Partea oficială. Raport general”, *Transilvania*, Supliment, XXVII, nr. 11 (1896): LVI.

Graficul 2: Repertoriul cărților după conținut accesibile mediului rural în perioada anilor 1868 – 1900

Deși categoria cărților religioase a fost mai prezentă în viața populației decât reiese din studiul efectuat, cărțile de rugăciuni, psaltirea, legendele, „cărțile-talisman” au fost adesea moștenite în familie sau au fost copiate și după apariția cărților tipărite, îndeosebi în comunitățile periferice. Diagrama reflectă statutul cărților publicate, iar consumul și rata de lectură sunt de abia până la un anumit punct oglindite în producția editorială. Luând în considerare și cartea transmisă prin viu grai, tabloul fondului de lectură este variabil și foarte bogat. Prin excelență, producătoarele cărților din regiune au fost subordonate sau înființate de către episcopiile românești - ortodoxă și greco-catolică, prin centrele de la Sibiu și Blaj. Migrația publicațiilor a fost susținută și de către clerici. La mijlocul secolului al XIX-lea, Banatul căuta să achiziționeze cărți tipărite la Blaj precum *Triodul* tipărit în anul 1813 (Blaj), dintre care sunt menționate 5 exemplare (din totalul de 19) vândute în: Reșița, Forotic, Petroșnița, Bozovici, Lăpușnicel. Interesul arătat cărților circulante între provincii denotă capacitatea publicațiilor de a fi agent activ socio-politic sau religios. Cărți din Ardeal care se regăsesc în Banat nu provin exclusiv de la Blaj ci și

⁵ Valeriu Leu, *Cartea și lumea rurală în Banat: 1700-1830* (Reșița: Editura Banatica, 1996), 89-92.

⁶ Leu, *Cartea și lumea*, 89-92.

din celelalte centre de carte transilvănene (Sibiu, Brașov). Blajul s-a remarcat, însă, ca fiind producător și livrator prin excelență de cărți în limba română pentru mediul bănățean, urmărind chiar să acopere golurile din producția tipografiilor de baștină. O altă carte care a circulat aici a fost *Biblia (Cartea Cărților)*, regăsită în multe localități rurale bănățene, la mijlocul secolului al XIX-lea⁵.

Una dintre cele mai întâlnite cărți în casele românilor a fost *Psaltirea* (în mare parte regăsită și în Biblie), care s-a tipărit de aproximativ 30 de ori în secolul al XVIII-lea, inclusiv în limba română cu litere latine (1835, la Blaj). Practica lecturii *Psaltirei* este la fel de veche precum învățarea rugăciunilor elementare („Tatăl nostru,” „Crezul”, „Născătoare de Dumnezeu” sau „Ave Maria”). *Psalmii* lui David și *Sfânta Evanghelie* erau interpretați în funcție de gândirea fiecărei persoane, fiind surse de învățăminte și, prin prisma versetelor, conferă un sens religios vieții.⁶

Unele din cărțile de rugăciuni au fost purtătoare de nume în funcție de editori, binecuvântători, sponsori. De exemplu, în anul 1899 s-a tipărit și a circulat prin bibliotecile ASTREI și prin muzee *Cartea de rugăciuni a mitropolitului Alexandru Sterca Șuluțiu*. Aceasta a fost donată de către autor Muzeului Etnografic din Sibiu, de abia deschis.⁷

Unele eresuri, rugăciuni „false”, au provenit din scrierile bulgărești ale preoților Isodor Italianul, Ieremia, Bogomil, Iacov Tzentzal care au prejudiciat cuvintele transmise de apostoli și le-au oferit populației simple și credule, deschise spre mistic. Textele bogomilice sunt atât de similare cu anumite legende populare încât se pot confunda, iar originea bogomilică sau din popor adesea poate fi greu de identificat.⁸ Legende populare,

⁷ Dr. Iosif Șt. Șuluțiu, dr. Ilie Beu, „Proces verbal din 20 iulie 1899. Ședința ordinare a comitetului central al Asociațiunii”, *Transilvania*, XXX, nr. 9, (1899): 90.

⁸ Provenind de la Popa Bogomil, popa Isidor (probabil același) și alții, literaturile sub numele bogomilică au fost

povestirile cu conținut religios din secolul al XIX-lea puteau fi, facil, de proveniență bogomilică. Cu toate acestea, din bogomilicele analizate de către savantul B. P. Hasdeu s-a argumentat că niciuna din opere nu era, la origine, decât creație populară (aspect care reiese din studiul realizat de către istoricul literar Nicolae Cartoian, analizând literatura română veche și cărțile populare).⁹ Este vorba despre operele, cunoscute și azi mai ales în mediile rurale sau în cele religioase: „Rugăciunea de scoaterea dracului”, „Călătoria Maicii Domnului în iad”, „Apocalipsa Sfântului apostol Paul”, „Cugetări în ora morții.” Cu atât mai mult, au fost necanonice practicile de tipul vrăji și așa zisele rugăciuni pentru friguri ș.a.¹⁰ Unele dintre cele mai frumoase legende românești sunt provenite din aceste fonduri literare - majoritatea nescrise. Fundamentul practicării creștinismului este, totuși, unul pozitiv, urmând valori morale sănătoase.

Eșantionul literaturii, beletristicii, care conduce detașat în statistica noastră, cuprinde atât literatura română cultă și populară, cât și cea universală, special tradusă în conformitate cu limbajul rural. Centrele producătoare de carte au mizat pe ușurința de a învăța istoria folosind literatura, legendele, așadar, acest domeniu înglobează și cărți de literatură istorică. Literatura proprie se construiește pe literatura orală, beletristica fiind, la început, alcătuită din traduceri sporadice. Literatura populară este așezată pe podium odată cu istoria lui Nicolae Cartoian, care îi alocă valoarea de literatură. Existența unei literaturi bogate și variate etnic și lingvistic, cu adaos de retorică, melodicitate, adecvate sensibilității rurale, cu un public majoritar

analfabet, conferă literaturii populare statutul de complementaritate celei oficiale sau culte.

Din cele 331 titluri identificate în bibliotecile populare care au fost distribuite sătenilor, 166 au fost scrise de autori români și acestea cuprinzând motive de inspirație folclorică. Printre autorii publicați sunt: N. I. Popescu, B. P. Hasdeu, Nicolae Filimon, Dimitrie Bolintineanu, Andrei Mureșanu, Iosif Vulcan, Silvestru Moldovan, Matilda Poni, C. D. Aricescu, Vasile Alecsandri (mai cunoscut pentru poeziile populare) ș.a. Au fost găsite 108 titluri de volume, cărți de literatură populară (legende, doine, balade, povești, povestiri) și 57 traduceri din literatură universală (predominând Gogol, poveștile lui Hans Christian Andersen, *Virgiliu și Eneida*, *Operele* lui Cezar, poezii de Racine, câteva titluri de A. Dumas, Daniel Defoe cu *Robinson Crusoe* ș.a.).

În unele cazuri, deprinderea scrisului și cititului a fost organizată inclusiv pentru adulți, alături de învățarea chestiunilor utile gospodăriei prin conferințe, prelegeri, în spații precum: școlile ASTREI, în cadrul bisericii, în căminul cultural, în grupuri private, unii de la alții, prin învățare empirică. Domeniile preferate au fost cele calendaristice, practice, agrare, literare, religioase. Numeric vorbind, repertoriul pune literatura pe primul loc.

Locul al doilea este ocupat de publicațiile didactice, pedagogice și cuprinde atât manualele cât și cărțile de metodologie și didactică. Acestea au fost folosite în cadrul formal, în școală, necesitând alfabetizarea elementară înaintea unei lecturi voluntare. Dar, cea mai frecventă lectură liberă, din proprie inițiativă, a fost totuși cea religioasă.

de sorginte eretică, din secolul al X-lea, texte apocrife. La mijlocul secolului al XVI-lea, popa Gregoriu în neștiință și dificultatea de a deosebi eretismele de ortodoxia canonică a copiat o parte din acestea și le-a transmis.

⁹ Nicolae Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I (București: Editura Enciclopedică

Română, 1938); vol. II (București: Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1974).

¹⁰ Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Cuvinte den bătrâni*, vol. I (București: Editura Cultura Națională, 1937), 139-154.

Semnificațiile cărții

Biblioteca uriașă a satului secolului al XIX-lea poate fi structurată, din punct de vedere al formei cărții, în trei categorii: cartea tipărită, cartea al cărui conținut era transmis pe cale orală, cartea manuscris. Nu putem discuta despre marea bibliotecă a săteanului român fără a lua în calcul toți acești piloni. Fiind mediul cel mai greu flexibil datorită rolului important pe care îl deține mentalitatea colectivă, tradițională prin excelență, cartea al cărui conținut era transmis pe cale orală a fost factorul dominant în suma cărților care constituie biblioteca rurală a perioadei cercetate. Indiferent de formă, cartea, ideea platoniciană de carte, a purtat cu sine diverse valori.

Lectura de plăcere se găsește în mediul cercetat doar ca o *complementaritate a utilului*, nu ca scop în sine. Cartea se considera mai mult poartă spre dezvoltare deoarece nicio schimbare în societate nu a fost posibilă fără cărți. De-abia apoi reprezintă o plăcere constructivă, care poate ghida demersul vieții înspre mai bine, înspre evoluție, modernitate.

În ce privește contextul de lectură, găsim determinarea tatălui în lectura religioasă pentru toți și interpretarea alături de familie. Din punct de vedere al adultului, cartea din familie, biserică sau bibliotecă, a reprezentat șansa la educație pe tot parcursul vieții, accesul la înțelegeri existențiale și actualizările cunoștințelor despre ocupațiile principale.

Obiceiul participării la cercurile de lectură din intimitatea casnică a fost și un mod de a consolida relațiile intergeneraționale în care lectorul deținea un atu al superiorității alocate prin acest rol. În grupurile în care se citea, cartea a avut rolul de catalizator al membrilor. Lectura individuală nu poate oferi ad-hoc un atât de mare eșantion de

întrebări și răspunsuri precum într-un grup coordonat.¹¹

Conștiința, spiritualitatea vie în teritoriul limbii române a fost întreținută de circulația publicațiilor în provinciile proprii, dar și de circulația acestora între regiuni, de curtoazia pe care personalitățile din domeniul umanist au întreținut-o. Deși aflată sub Imperiu, Transilvania a fost cunoscută prin scriitorii săi, până la Dunăre și peste Prut. Operele literare, înțelese de toate mediile socio-profesionale, ajunse în toate satele și orașele, cuprind elementele esențiale ale spiritului și gândului comunității românești: „O întreagă viață națională curgea în cuprinsul lor, viața Ardealului asuprit, acolo unde învățătorul era stejarul păstrător al limbii și istoriei românești, plugarul o garanție a existenței etnice, preotul un apostol al naționalității”.¹² Pe fondul frământărilor politice, cărțile românești pentru săteni (reprezentând majoritatea poporului) au fost unul din elementele care au permis națiunii să existe.

Prin folosirea limbii materne și unificarea normelor lingvistice, cartea a fost o armă a unificării culturale a românilor, aspirând la apartenența la aceeași țară. Alfabetizarea oamenilor nu a fost doar un semn de civilizație, de elitism, ci și un mijloc de conservare a istoriei poporului și de unire prin limbă. Există în literatura topicului și asocierea între ortodoxism, greco-catolicism și limba română, impunerea acestora fermă fiind în antiteză cu limbile slavonă și maghiară. Cu toate că provinciile românești nu aveau aceeași conducere și religia predominantă sau impusă a diferit, cărțile au circulat dincolo și dincoace de Porțile de Fier ale Transilvaniei. De exemplu, Banatul avea tipografiile sale, dar a primit cu bucurie apariții de la Blaj și Sibiu și invers, grație solidarității etno-lingvistice, dorinței

¹¹ Georgiu Popa, *Merinde de la scóla séu Invetiaturi pentru popor: culese din diariul unui scolaru* (Gherla: Tiparul „Aurora”, 1888), 120-126.

¹² Ion Bulei, *Viața cotidiană în timpul lui Carol I: lumea românească 1900-1908* (București: Tritonic, 2004), 97.

populației de a citi orice carte scrisă în limba română. Chiar dacă nu se știe exact câte cărți românești ardelenene au ajuns în restul țării, cel puțin în Banat au fost regăsite în număr mare și personalități din lumea literelor au efectuat deseori vizite culturale. Unele dintre cele mai populare publicații ardelenesti cu circulație în secolul al XIX-lea în comunitățile bănățene sunt: *Biblia*, *Gramatica româno-nemțească*, *Istoria românilor*, *Prediche* (tipărite în Buda), *Calendariu de o sută de ani*, *Geografia românească*, *Pedagogia* (Brașov), *Propovedaniile la îngropăciunea oamenilor morți* (Buda, 1809), *Didahii adecă învățături pentru creșterea fiilor* (Buda, 1809), *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* (Buda, 1812), *Istoria Bisericii Românești* (Buda, 1813), *Lexiconul împreună cu Ortografia română sive latino valachica și Dialog pentru începutul limbii românești* (1825). Acestea, regăsite atât în sate, cât și în muzeele timișorean și reșițean, în toate mediile socio-demografice, denotă marea apreciere și recunoaștere cu care cărțile din Transilvania au fost primite.¹³

Unul din filioanele pe care omul comun l-a exploatat prin simțurile sale a fost acela de consolidare a unității poporului în jurul cărții, dovadă fiind mențiunile care au însoțit donațiile de carte către biserici, strană, biblioteci, donații care specifică dorința insistentă de a rămâne cartea acolo atâta timp cât vor exista români sau pe toată existența poporului sau a bisericii etc. Ideea unității a fost promovată intens în perioada Școlii Ardelene, în Iluminism, preluată de intelectualitatea laică abia construită a secolului al XIX și cea religioasă (ortodoxă și unită).¹⁴ S-a înfăptuit ulterior, făcând uz de unitatea limbii în toate provinciile.

Modul în care cărțile au fost percepute denotă valoarea lor imaterială dar și materială, prin prețul cărților. Donațiile sau moștenirile de carte se făceau cu titlu de mare importanță. Nerespectarea beneficiarului sau eventuala sustragere a cărților cădea sub incidența unor blesteme, de-a dreptul. De exemplu, găsim o astfel de însemnare pe un *Penticostar* procurat de la renumitul negustor de cărți din zona Blajului în Banat, în secolul al XIX-lea, numit Bucureanu: „Acest sfânt *Penticostariu* s-au cumpărat sfintei biserici (din) Săceni cu bani 40 fl. v.v. zic patruzeci (...) în bani și cine va vrea să o fure, să fie afurisit de 300 și 18 sfinți părinți de la Nicheea. Și s-au cumpărat de la vânzătorul de cărți Bucureanu din Sălișu de jos, 1835, iulie, 26”. Acest blestem a fost scris pe o carte religioasă, editată în localitatea Blaj în anul 1808, exemplarul provenind de la Traian Vuia (D.J.C.V. Timiș, neinventariat).¹⁵ Apoi, se făcea o distincție între cărțile parohiale (care nu puteau fi înstrăinate prin niciun mijloc) și cărțile poporului, ale satului, poate din bibliotecile parohiale, survenind diferența, chiar în cadrul bisericii, între cartea specială, „de neatins” de către popor și cartea ce putea fi împrumutată, dar se conserva în altarul bisericii.¹⁶

Din punct de vedere religios, cartea a fost pentru țăranul român, matricea de păstrare și transmitere a credinței și bisericii spirituale peste timpuri. Majoritatea scrierilor au fost, deocamdată în acest veac, de natură religioasă - evaluând numeric circulația acestora în orice formă și, mai ales, lectura lor. Prin prisma intimității, lectura cărții, respectiv rugăciunea și citirea psalmilor, evangheliilor, a legendelor ș.a., au semnat (și semnifică) o cale de manifestare a pioșeniei, devoțiunii, dialogului personal, comuniunii cu divinitatea. Cartea a fost considerată un obiect

¹³ Leu, *Cartea și lumea*, 75-76, 189-191.

¹⁴ Keith Hitchins, *Cultură și naționalitate în Transilvania* (Cluj: Dacia, 1972), 30-36.

¹⁵ Mureșianu, *Cartea veche...*, 271, Leu, *Cartea și lumea*, 89.

¹⁶ Doru Radosav, *Sentimentul religios la români: o perspectivă istorică (sec. XVII-XX)* (Cluj-Napoca: Dacia, 1997), 69-78.

sacru, „purtătoare a cuvântului divin”.¹⁷ Fiind mediul cel mai conservator, satul a păstrat parțial aceste credințe, chiar dacă uneori se află la limita canoanelor bisericești.

Desigur, cartea a fost mereu și un obiect comercial, atât în epoca Gutenberg, cât și, mai ales înainte, datorită rarității și costului ridicat de producție (scriere, legătorie, copertare). Posibilitatea de a avea sau dona o carte a fost apanajul claselor sociale înstărite sau de condiție medie. Valoarea mare a cărților a crescut prestigiul bibliotecilor, dar valoarea mică a facilitat accesibilitatea oamenilor simpli la cărți și alte publicații ale timpului.

Cartea este echivalentă a înțelepciunii, iar pasiunea învățării sau față de cărți, simbol al civilizației. Acestea sunt percepții care converg spre ideea că portalul prin care se poate conduce și schimba soarta națiunilor, nu doar a indivizilor, este cartea. Persoanele care aveau obiceiul de a citi au fost considerate deschizătoare de drumuri, luau decizii bune, fiind lideri în comunitate.

Cartea ca și exprimare a forței conducătoare a fost recunoscută și de către săteni, cele religioase având binecuvântarea episcopilor, înalți arhierilor (le confereau o mai mare importanță culturală și materială), cele laice (domenii diverse) având fie cuvânt de mulțumire sau explicație a contextului social, politic care a făcut posibilă apariția cărții, fie manifest pentru consolidarea limbii române.

Prin funcția ei de a transmite un mesaj, cartea este o punte peste veacuri. Niciun alt element nu poate atinge veșnicia în asemenea măsură. Prin scriere, lectură și conservare, informații, mode, sentimente, gânduri, idei, istorii și istorii ale istoriilor sunt regăsibile peste veacuri: „Tot ceea ce se consideră memorabil își găsea astfel, prin scris,

calea sigură spre generațiile viitoare, spre eternitate în fapt”.¹⁸

Bibliofilia, iubirea de carte, transcende toate funcțiile pe care le deține cartea prețuită, atât datorită rarității acesteia, dar și calității fizice și/sau de conținut. Considerațiile poporului vis-a-vis de carte intră în zona respectului, încrederii în cele scrise, nevoii imediate de a o conserva cât mai mult timp bucuriei de a o lectura. Și în familiile renumite exista o adevărată venerație a cărții. Alisandru Mocioni¹⁹, la primirea din partea tatălui a unui jurnal destinat notițelor de la școală (obiect rar pentru acel timp), descrie cu acuratețe frumusețea legăturii și a foilor albe, destinate notării lucrurilor importante.²⁰

Concluzii

Specificul lecturilor mediului rural dezvăluie nu doar gustul literar al perioadei și al categoriei de cititori, ci și modul de a trăi, întrucât omul simplu avea ca lecturi principale cărțile, revistele, calendarele din care folosea informații utile în agricultură, creșterea animalelor, gospodărie și cele care îl apropiau de divinitate.

Propagarea cărții în mediul sătesc a fost realizată cu eforturi care au presupus și creșterea alfabetizării nu doar creșterea producției de carte și periodice, iar demersurile s-au efectuat cu aportul asociațiilor precum ASTRA și din inițiativa comunităților locale, mai puțin cu susținerea autorităților. Luând în considerare acești factori, susținem afirmația că lectura și cartea influențează, amprentează cât se poate de serios societatea și comunitățile, aducând schimbare în viața oamenilor și ridicând, întâi intelectual și emoțional, apoi economic, nivelul de trai. Legătura indubitabilă între nivelul cultural, economic și social, a fost susținută de către elitele ultimelor

¹⁷ Ibid., 68.

¹⁸ Leu, *Cartea și lumea*, 121.

¹⁹ Familie prestigioasă din secolul al XIX-lea, susținătoare a culturii și educației, din zona Aradului,

Alexandru (Alisandru) fiind fiul Ecaterinei Mocioni de Foen și al lui Mihai Mocioni.

²⁰ Popa, *Merinde de*, 7.

decenii ale secolului al XIX-lea. Canonicul de la Blaj, Timotei Cipariu, deplângea precara situație a nivelului de lectură, a instituțiilor de învățământ, în anul 1855 existând „de abia un gimnaziu modest pe ici pe colo” - elemente care nu permiteau progresul și nici supraviețuirea.²¹

În urma cercetărilor efectuate, putem deduce anumite linii directoare ale societății românești rurale transilvănene din a doua jumătate de secol XIX, pornind de la specificul lecturilor, interesul asupra domeniilor de lectură și contextelor.

Populația, majoritar rurală, era caracterizată de aspirații de cunoaștere mai vaste, care aveau ca bază informarea necesară desfășurării muncilor gospodărești. A fost preocupată preponderent de scrierile agrare, religioase, apoi de literatură, legende, scrieri istorice și descrieri geografice.

Căminul familial a fost celula de rezistență și păstrare a culturii, a fost mediul în care circulația cărților al căror conținut era transmis pe cale orală, dar nu numai, era intensă. Aici, în familie, se afla geneza dorințelor de școlarizare și progres.

Viața religioasă a fost extrem de bogată, creștină și limitrofă, cu reminiscențe păgâne –

găsite în cartea religioasă scrisă și vorbită. Populația se afla sub influența elementelor necreștine menținute în mentalul colectiv (al femininului în general), fixate de ziceri, zicale, superstiții, vrăji, blesteme, cutume etc., dar se supunea în mai mare măsură normelor creștine impuse de biserică și adesea fără a face o distincție între natura acestor reguli la care își aliniau viața.

Există dorința acerbă de construire a unității prin limbă și cultură ceea ce a generat unificarea normelor lingvistice și circulația între provincii a cărților în limba română, destul de intens.

A fost o extremă diferență între mediile sociale – fiind necesare cărți special comandate pentru țărâtime, ASTRA premiind la publicare acele cărți adecvate, cu informații necesare sătenilor, având înțeles simplu, fiind instructive și captivante în același timp.²² Oglindirea stării poporului în literatură este susținută și de către literații timpului. Pentru că, așa cum afirmă istoricul Ion Bulei, literatura vremii este o expresie a „stării sufletești a unei colectivități”.²³

²¹ Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni* (București: Humanitas, 1997), 104.

²² Andrei Bârseanu, „Ce cetimu si ce sè cetimu?”, *Transilvania*, XII, nr. 23-24, 1881: 202-204.

²³ Ion Bulei, *Lumea românească la 1900* (București: Eminescu, 1984), 43.